

„Kā nepareizi neklūdīties.” Recenzija par izrādi „Terors” Nacionālajā teātrī.

Armands Kalniņš 12. oktobris 2023

“Kultūrzīmes”, AS “Latvijas Mediji”

Ferdinanda fon Šīraha lugas “Terors” (2014/2015, ekranizācija – 2016. gadā) iestudējums Nacionālajā teātrī Valtera Sīļa režijā ir nozīmīgs un zīmīgs.

Labi zināms, ka režisors Valters Sīlis sekmīgi iestudē t. s. politiskās lugas, turklāt to veic konsekventi un bieži. Politisks var būt ne tikai tas, kas saistās ar partijām, valdībām utt., ko daudzi nevērtē atzinīgi. Tomēr grūti iedomāties, ka bez pārdomām par ideoloģiskiem/politiskiem tematiem var iztikt, jo tie mūs nenoliedzami ietekmē pat tad, ja to negribam atzīt. Tāpēc ir svarīgi, ka mākslas darbos pievēršas politiskajām idejām un to ietekmei uz cilvēku dzīvi. Politika ne vienmēr ikdienas dzīvē ir skaidri saskatāma un novērtējama, tātad labi, ka teātri palīdz šajā izziņas procesā. Tā tas notiek šajā izrādē, diskutējot par sabiedrības un valsts pārvaldības vērtībām.

Ferdinands Benedikts fon Šīrahs ir interesanta, daudzās valstīs populāra un kopumā atzinīgi vērtēta personība, kaut viņa veikumu mēdz kritizēt. Vispirms jāatzīmē, ka fon Šīrahu dzimta ir cēlusies no sorbiem (rietumslāviem), kuri pārsvarā dzīvo Vācijā, arī Čehijā un Polijā. Būtiski, taču ne pārāk akcentējami ir tas, ka lugas autora vectēvs Baldurs Benedikts fon Šīrahs, nacistu

noziedznieks (hitlerjūgenda vadītājs, Vines gauleiters/gubernators, antisemīts), ir viens no retajiem Trešā reiha vadoņiem, kuram netika piespriests nāvessods. Viņš izcieta 20 gadu ilgu cietumsodu par noziegumiem pret cilvēci, bet tika attaisnots attiecībā uz izvirzītajām apsūdzībām par noziegumiem pret mieru. Vainīgs, bet ne visā? Pierādījumu trūkums vai netieša vaina? Nešaubīgi, ka mazdēls nav atbildīgs par savu senču noziegumiem, jo nevarēja ietekmēt pagātņi. Taču priekšteču nodarījumus nevar ignorēt, lai kā no tiem jādistančējas.

Ferdinands fon Šīrahs uzskatāms par ievērojamu krimināllietu advokātu, turklāt viņš tikai 45 gadu vecumā pievērsās literārajai darbībai. Kāpēc labas karjeras gadījumā pievērsties mākslai? Varbūt atbilde ir viņa darbu tematikā, ideju vērienā, jo jurista darbā spēj ietekmēt tikai ierobežotu cilvēku loku? Savukārt populārs mākslinieks spēj uzrunāt vismaz būtisku sabiedrības daļu, to, kuru neaizsniedz tiesu prāvu rezultāti un to interpretācijas vai juridiska rakstura pētījumi. Lasot par fon Šīraha darbiem, kļūst saprotams, ka rakstnieku īpaši interesē cilvēku vainas jautājumi, kuriem viņa advokāta darba pieredzē ir būtisku pārdomu vērtā ietekme. Tas parādās, piemēram, seriālā “Vaina” (3 sezonas, 14 sērijas, 2015–2019), kura pamatā ir Ferdinanda fon Šīraha darbi. Gadās taču, ka nepareiza, sodāma rīcība būtībā ir pareiza. Taču mēdz būt, ka, formāli pareizi rīkojoties, nonākam pie ļoti slihta iznākuma. Labi zināms, ka tiesās var nepanākt ne taisnību, ne konstatēt patiesību. Uz līdzīgām pārdomām vedina arī jauniestudējums. Vispārinot rakstnieks ķeras pie asiem ideju jautājumiem, rodot gan atbalstu, gan spēcīgu kritiku.

Bieži jautā: par ko ir izrāde? Sižetiski iestudējums ir tiesas prāva (daudzās valstīs, piemēram, ASV, Francijā, Vācijā – populāra darbības vide, Latvijā – ne visai). Tajā izskata apsūdzību virsniekam, kurš pieņēmis lēmumu notriekt nolaupītu lidmašīnu ar 164 pasažieriem, lai glābtu terora akta mērķi – stadionā esošos 70 000 cilvēku (fiktīvs, bet iespējams gadījums). Tās idejiskais pamats ir dilemma: vai drīkst upurēt cilvēku dzīvības, lai glābtu citas? Izrādē analizē daudzus notikušā aspektus (“pieļaujamo” upuru skaitu, blakus faktorus u.c.), ikvienam pārliecinošam argumentam rodot tikpat pamatotu pretargumentu. Likuma/konstitūcijas normu norādes mijas ar morāles un tiesību principu akcentējumiem (arī politiskiem), mēģinot pat uzminēt to, vai bija kāds cits variants (izskan arī tādas iespējas, ko nekādi nevar zināt). Gandrīz visi būtiskie aspekti tiek izskatīti un vērtēti.

Kaspara Aniņa precīzi izdzīvotais (ja rakstītu, ka aktieris tēlo, tas būtu pārāk pieticīgi dēvēts) apsūdzētais majors Larss Kohs ir nokļuvis situācijā, kuru nav radījis, taču viņam jāpieņem lēmums, kuru neprasa, pat liedz ranga ziņā augstākstāvošie. Paklausot rīkojumam, viņš personiski ne ar ko neriskē (jo “likums mums to neļauj”). Saprotams, ka noteikumi ir jāievēro, to grūti apšaubīt. Būtu pareizi, ja ne daudzie apdraudētie tūkstoši stadionā. “Mazgāt rokas nevainībā”? Larss visu apzinīgo dzīvi ir citādi audzināts. Viņam šķiet būtiski uzņemties atbildību un rīkoties, vadoties no sava pasaules uzskata un dzīves pamatprincipiem, lai gan nav viegli apzināties, ka ļoti iespējams šādi zaudēt gandrīz visu svarīgo. Faktiski viņš ir “valsts” pamests šajā situācijā, kurā jebkurš risinājums būs slikts, jo no cilvēku bojāejas nav iespējams izvairīties. Iespējams, viņš pieļauj kļūdu, bet nerīkoties

“nepareizi”, nepārkāpt pavēli nevar, jo saprot pienākumus pēc to būtības.

Kopumā atturīgajā izrādes stilā spilgtāko, emocionālāko epizodi rada Sanitas Paulas Franciska Meizere, prasītāja un lieciniece, kura nesagaidīja savu vīru atgriežamies no lidojuma. Kāpēc, kā to izskaidrot, saprast un pieņemt? Dzirdot šo stāstu, daudzi argumenti zaudē spēku. Kā atsvars traģiskajām izvēlēm var kļūt tehniskās informācijas uzskaitījums (bez šīs “birokrātiskās” epizodes prāvās nevar iztikt), ko var padarīt smieklīgāku.

Pilnvaru robežās strikti darbojas Egila Melbārža pulkvežleitnants Kristians Lauterbahs, kas norāda uz citu rīcības iespējamību – vienkārši paklausīt pavēlei. Viņa tēls iemieso kārtības dominanti, likumpaklausības nepieciešamību, tātad – alternatīvu. Turklāt netiek ironizēts par “birokrātismu”, kas diskusiju piezemētu. Arī šis tēls ir labi saprotams, likums ir viņa pusē, un tieši vainot Kristianu cilvēku bojāejā nevar.

Filmās un izrādēs, kurās ataino tiesas procesus, tiesneši, prokurori vai pat advokāti bieži vien ir visai funkcionāli veidoti, retāk viņos var saskatīt izteiktākas cilvēciskas iezīmes. Šajā iestudējumā gan Voldemāra Šoriņa Tiesas priekšsēdētāja, gan Daigas Kažociņas Prokurores Nelsones, gan Ivara Kļavinska Aizstāvja Bīglera raksturi ir pilnvērtīgi izstrādāti, viņu motivācija ir skaidra un darbības – psiholoģiski pārlicinošas. Zīmīgi gan, ka ne Prokurorei, ne Aizstāvim (atšķirībā no tiesājamā un lieciniekiem) nav norādīts vārds, bet Tiesas priekšsēdētājs ir anonīms (tā pieļaujot iespēju viņu kariķēt, kas laimīgā kārtā nav noticis). Tas varētu norādīt uz tiesas/likumu bezkaislīgumu

(taisnības labad jāatzīmē, ka Prokurore un Aizstāvis izmanto gan racionālus, gan emocionālus argumentus), vēlamo Temīdas “aklumu”.

Lēmums gan jāpieņem tiesas piesēdētājiem, t.i., – skatītājiem, no tā nav iespējams izvairīties, tātad faktiski katrs tiek iesaistīts. Izrādē, kuru skatījos, mūsu balsojums bija pārliecinošs: divas trešdaļas izlēma par apsūdzētā attaisnošanu, bet viena trešdaļa – par sodīšanu. Interesanti būtu bijis dzirdēt katra viedokļa pamatojumu vai komentārus, taču tad izrāde ieilgtu. Koncentrēts lēmuma skaidrojums ir Tiesas priekšsēdētāja izrādes noslēgumā nolasītajā spriedumā. Luga paredz pamatot gan attaisnojošu, gan notiesājošu izvēli. Turklāt vismaz daži argumenti var tikt izmantoti abos variantos. Lai gan balsoju par attaisnošanu, jo mans pamatarguments – Larss nevarēja mainīt to, ka traģēdija notiks (viņam no šī lēmuma nav nekāda personiskā labuma), arī Vācijas Pamatlikumā nav norādes par atbildību šādos gadījumos, līdz ar to likumdevējs ir atstājis nerisinātu būtisku problēmu, tomēr neesmu gandarīts par savu lēmumu. Atkārtoti balsojot, visticamāk, tomēr lemtu tāpat. Varbūt svarīgākais nav spriedums, bet gan rosinājums pārdomāt būtiskas sarežģītas situācijas, kurās jālemj par cilvēku dzīvību vai nāvi. Līdzīgas situācijas var saskatīt bieži, piemēram, pandēmijas laika notikumos, kad bija jālemj par to, kuru iespējams izglābt no nāves, bet kuru ne.

Cerams, ka Latvijā iestudēs arī fon Šīraha lugu “Dievs/Gott” (2020), kurā diskutē par eitanāziju, pie mums nepamatoti novārtā atstātu, bet neviennozīmīgi vērtējamu un nozīmīgu tematu. “Mūsu balss” iniciatīvu par to Saeimas komisija, visai virspusēji

izskatot, noraidīja. Vai apiet asus tematus ir gudrāk? Likumdevējs nedrīkstētu radīt situācijas, kurās cilvēki spiesti pārkāpt likumus, lai lemtu lielāka sabiedriskā labuma dēļ.

Vai iespējams nepareizi nekļūdīties, un vai esam sagatavoti tam, ka jebkurš lēmums vai izvairīšanās no tā var būt kļūmīga? Kā/vai to iespējams regulēt likumos?